

.....
благодатній українській землі, були осілі з діда-прадіда на одному місці, виростили серед української природи, зростали разом із селянськими дітьми і упродовж усього земного шляху залишалися вірними традиціям, вірі й культурі своїх прашурів. Зрозуміло, що за умов потужної русифікації ХІХ ст. духовна еліта нівелювалася, але духовенство довше зберігало зв'язок із народом, ніж верства поміщицька.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зленко Григорій. Одіссея Хрисанфа Яшуржинського // Кримська світлиця. – 1997. – 4 липня; Павленко М. У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Яшуржинський: хто це?) // Київська старовина. – 2003. – № 4. – С. 141-151; 2. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 127. – Оп. 1010. – Спр. 88. – Арх. 3; 3. Так само – Оп. 797. – Спр. 39. – Арх. 3.; 4. Так само – Оп. 797. – Спр. 84. – Арх. 405-410; 5. Так само – Оп. 1010. – Спр. 158. – Арх. 1-12; 6. Так само – Оп. 1009. – Спр. 722. – Арх. 103-106; 7. Киевские Епархиальные Ведомости. – 1864. – №17. – С. 145; 8. Так само – 1879. - № 12. – С. 1; 9. Брокгаузъ Ф.А., Ефронъ И.А. Энциклопедический словарь: Т. ХLI. – С. 872; 10. Город Умань. Краткий исторический очерк. Составил Х.П. Яшуржинский. – Умань, 1913; 11. Зленко Г. Одіссея Хрисанфа Яшуржинського // Кримська світлиця. – 1997. – 4 липня.

Т.В. Ігнат'єва, А.Г. Філінюк

НОВА НАУКОВА РОЗВІДКА ПРО СЕЛЯНСЬКІ ПАРТІЙНІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Політичне життя сучасного суспільства немислиме без партій. У більшості сучасних держав світу існування та діяльність політичних організацій є загальноприйнятою нормою і трактується як невід'ємний атрибут демократичного способу здійснення влади. Партії надають суспільному розвитку динаміки засобом змагання політичних курсів, ідей, які виражають інтереси різних суспільних груп. Діяльність партій є основою вироблення оптимальних суспільних рішень як щодо сутності проблем, так і щодо врахування інтересів суспільних груп. Саме вони залучають населення до участі в політичних процесах, проведення конкурентних виборів, функціонування організованої політичної опозиції.

Політичні партії завжди виражають певні соціальні інтереси і прагнення, тобто мають і спираються на соціальну основу (класову, національну, селянську тощо). З цього погляду науковий і практичний інтерес представляє монографія кандидата історичних наук, професора кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету Олександра Миколайовича Федькова «Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України)», що побачила світ у Кам'янець-Подільському видавництві «Абетка-НОВА» в 2007 році. У дослідженні розглядаються особливості аграрних відносин у Правобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, а також діяльність партійних і громадських утворень регіону в період революції 1905-1907 рр.

Предметом наукових студій автора стали селянські партійні та безпартійні організації, тому що вони, з одного боку, виявляли політичну зрілість мешканців сіл Правобережної України, з іншого – були виразниками змін суспільно-політичної орієнтації селянства на різних етапах революції. Їх діяльність проявлялася в ідеологічному, агітаційно-пропагандистському та організаторському аспектах. До партійних організацій селянства належали міські та містечкові осередки політичних партій, а до безпартійних – Всеросійський селянський союз, селянські Ради, комітети та комісії, організації уповноважених тощо.

Саме тому науковець поставив за мету дослідити діяльність політичних партій і спілок, непартійних селянських організацій на селі; еволюцію селянських партійних та громадських організацій, причини й сутність змін у суспільно-політичній орієнтації українських хліборобів. У дослідженні чітко сформульовані, з урахуванням мети, завдання дослідження, які полягають у з'ясуванні становища селянства Правобережної України напередодні революції 1905-1907 років; висвітленні становлення та діяльності політичних партій і спілок, починаючи зі створення партійних й непартійних організацій селянства; аналізі роботи різних політичних організацій на селі в певні періоди революції; простеженні еволюції безпартійних організацій селянства, особливо Селянського союзу, в першу революційну добу.

Принагідно наголосимо, що при вирішенні поставлених завдань дослідник спирається на значну джерельну базу, основу якої складають як архівні, так і опубліковані матеріали. Органічною складовою праці виступає кваліфікована історіографічна характеристика наукових досліджень,

.....
здійснених через призму п'яти основних періодів: 1) від першої російської революції до 1917 р.; 2) 20-і роки; 3) 50-60-ті рр.; 4) 60-80-ті рр.; 5) 90-ті рр. і в наш час. Важливо й те, що в розвідці звертається увага на дослідження історії громадсько-політичних рухів, аграрного питання в Україні на початку ХХ ст. в зарубіжному українознавстві, зокрема в студіях В. Дорошенка, П. Гайдалемівського, О. Мицюка тощо.

Як показує аналіз, основний масив архівних документів і матеріалів почерпнуто у фондах Центрального державного історичного архіву України, зокрема Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, Державного архіву Російської Федерації у Москві; Київського охоронного відділення, Київського, Подільського та Волинського губернських жандармських управлінь. Опрацьовані документи дозволили автору осмислити роботу політичних партій, організацій Всеросійського селянського союзу на селі, їх зв'язки з революційним рухом селян і сільських робітників у 1905- 1907 рр. Залучення розсекречених матеріалів про діяльність українських національних партій, Української соціал-демократичної спілки РСДРП сприяло більш об'єктивному реконструюванню соціально-політичних процесів у Правобережній Україні. Конкретизувати форми селянського руху, діяльність партійних та безпартійних селянських організацій дали можливість фонди Державного архіву Житомирської області, а документи і матеріали Державного архіву Хмельницької області – агітаційно-пропагандистську та організаторську роботу політичних партій та спілок, організацій ВСС, селянських комітетів.

У першому розділі монографії «Соціально-економічні і політичні передумови організації селянства» із розумінням справи з'ясовані основні риси соціально-економічного розвитку сіл Правобережної України напередодні революції 1905-1907 рр. та зміст аграрних вимог у програмах політичних партій. Обґрунтовано, що сільське господарство Правобережжя на початку ХХ ст. розвивалось на засадах капіталістичного підприємництва, що зумовило як появу невеликої кількості міцних селянських господарств, так і обезземелення основної маси селянства. Гостроту земельного питання в правобережних губерніях проілюстровано прикладами аграрного перенаселення Київщини, Поділля та Волині, які відзначалися найбільшими масштабами не лише в Україні, а й усій Російській імперії.

Свою аргументацію дослідник підкріплює даними П.Г. Риндзюньського, за якими селяни регіону були забезпечені землею лише на 41,8 відсотка, а подільські хлібороби – всього на 28,8 відсотка. В аграрних відносинах на селі панувала неврегульованість, яка була пов'язана з селянським малоземеллям. За його переконанням, найменш забезпеченими надільною землею були селяни Подільської губернії (пересічно 2,9 дес. на двір). Ситуація ускладнювалася наявністю значної кількості селянської бідноти (безземельних селян), котрої, за підрахунками М.Порша, в Україні нараховувалось 19 відсотків, дві третини з яких припадало на Правобережну Україну.

Натомість вагому роль продовжували відігравати поміщицькі господарства, власники яких зберегли за собою 78,8 відсотка правобережних земель. У книзі наголошено, що характерною особливістю аграрних відносин у Правобережжі була їх національна складова, оскільки переважну більшість землевласників і великих орендаторів складали поляки, росіяни, євреї, а українці-селяни, в основній масі, були дрібними землевласниками або сільськими робітниками. За таких соціально-економічних умов політичні партії для залучення у свої лави селянства декларували у своїх програмних документах наміри вирішити земельне питання.

Автор акцентує увагу на тому, що на вирішення земельного питання в Російській імперії були орієнтовані різні суспільно-політичні сили: селянство, політичні партії та спілки уряду. Програмні засади щодо радикальних аграрних перетворень були, зокрема, розроблені революційними партіями: РСДРП, ПСР, РУП, (УСДРП), а також Українською народною партією. Вони вимагали рішучої конфіскації поміщицької земельної власності та побудови соціалізму. На думку лідерів зазначених партій, з цими завданнями могли впоратися робітники й селяни яких потрібно було об'єднати, надати спрямованості їхній діяльності, очолити. Однак економічне обґрунтування програмних документів не відповідало умовам ринкового господарства, тому що через взаємозв'язок земельного капіталу з фінансовим, промисловим, торговельним тощо, конфіскація земель вела до економічного хаосу.

На думку дослідника, праві політичні організації займали вкрай консервативні позиції, а їх програми відображали інтереси найбільш реакційної частини соціальних верхів суспільства. Наприклад, програма «Союза русского народа» вимагала недоторканості поміщицького землеволодіння й нещадної боротьби з селянським рухом. Сільські філії цієї організації мали боротися з революційною агітацією та селянським рухом. Натомість компромісне вирішення аграрного питання шляхом примусового викупу частини поміщицьких земель пропонувала

.....
Конституційно-демократична партія. Її програма була економічно достатньо виваженою, хоча загалом кадети недооцінювали гостроту аграрного питання.

У розділі цілком об'єктивно підкреслюється, що селянство переважно орієнтувалося на програми революційних партій, які виступали за радикальні зміни на селі; поміщики були переважно консерваторами, а програма кадетів не знаходила підтримки правлячих кіл Російської імперії.

Взаємозв'язок революційного руху (в тому числі, селянського) і політики уряду (зокрема аграрної) на початку ХХ ст. був очевидним. Зокрема, залучення селянства до революційної боротьби змушувало уряд йти на реформи та одночасно формувати свою аграрну стратегію. З книги довідуємося, що в самий розпал революції ліберальні представники правлячих кіл і місцевої адміністрації розробляли проекти земельної реформи, які передбачали «примусове відчуження частини поміщицьких» земель, шукали шляхи вирішення соціальних конфліктів на селі за допомогою органів примирення тощо. Хоча при цьому мав значення й чинник політичної боротьби різних течій серед правлячої верхівки, все-таки вирішальним був вплив революційного руху селянства. Зі спадом соціальної напруги на завершальному етапі революції верхи стали на шлях проведення поміркованої аграрної реформи, не усуваючи поміщицького землеволодіння, без чого неможливо було розв'язати земельне питання. Окрім цього, проведення реформи не підкріплювалось механізмом вирішення соціальних конфліктів на селі. Ефективність реформ значною мірою залежала від соціальної стабільності, добитися якої одними лише репресивними заходами було неможливо.

У другому розділі «Політичні партії і селянські громадські організації у 1905 р.» автор ґрунтовно аналізує розгортання селянського руху, діяльність селянських організацій в умовах відкритого протистояння з владою, діяльність ВСС, «Товариства землевласників і землеробів» тощо. Проводить тезу, що створення селянських організацій (легальних і нелегальних) було спричинене прагненням селянства вирішити аграрне питання, що штовхало його до активного гуртування й відображало трансформацію політичної свідомості та соціальної психології селян.

Науковець зауважує, що селянські організації діяли переважно як органи страйкової боротьби. Найбільшого розмаху їх діяльність набула у Подільській губернії. Навесні-влітку в Правобережжі діяло 28 селянських партійних і безпартійних організацій. Однак список селянських партійних та безпартійних організацій, які діяли у 1905-1907 рр., через низку причин повний через відсутність статистичного матеріалу.

На початку революції 1905 р. з-поміж політичних партій найбільш активно діяли в регіоні осередки Революційної української партії та Української соціал-демократичної спілки РСДРП. Хоча форми й методи діяльності зазначених політичних організацій були подібними, кожна з них мала своє бачення вирішення національного питання. Активність місцевих рупівських організацій була незначною через брак людей і коштів. Українська Спілка, маючи фінансування і використовуючи організаційні структури РСДРП, займалася видавничою та агітаційно-пропагандистською діяльністю, що посилювало її вплив у сільській місцевості Правобережної України через організації уповноважених, страйкові комітети тощо. Також у правобережних селах були репрезентовані загальноросійські політичні партії – РСДРП і ПСР. На Волині активно працював Селянський союз соціалістів-революціонерів.

За підрахунками автора, в 1905 р. у Правобережній Україні діяло 87 партійних і безпартійних організацій селянства, з яких 35 або понад 40 відсотків були органами страйкової боротьби. Організації створювалися двома хвилями. Перша з них мала місце у березні-травні і була пов'язана з страйковим рухом селян і сільських робітників під час весняно-польових робіт. Тоді утворилося 28 селянських організацій, які склали майже третину їх загальної кількості. Під час другої хвилі, пов'язаної з найбільшим піднесенням революції, в селах з'явилося 46 або більше 52 відсотків організацій. Точну дату виникнення не встановлено для 13 організацій, частка яких не перевершувала 15 відсотків. У жовтні-грудні 1905 р. в Україні поширилася практика створення організацій Всеросійського селянського союзу (ВСС). Зокрема, у Правобережжі почали діяти 36 або понад 41 відсоток таких організацій, утворених у 1905 р. і більше 78 відсотків від тих, котрі виникли в період найбільшого революційного піднесення.

Про організаційну роботу політичних партій на селі свідчило існування мережі їх партійних осередків. Тому в розділі дається розгорнута характеристика діяльності у селах і містечках Правобережної України легальних гуртків РУП, УСД Спілки, ПСР, соціал-демократичних гуртків і кадетських сільських груп. Дослідник переконує, що реальна чисельність осередків революційних партій і спілок в регіоні була значно більшою, однак їх діяльність мала конспіративний характер, що не дозволяє зробити необхідні підрахунки.

Аналізуючи статистичні дані по губерніях, автор звертає увагу на те, що найбільше організацій утворилося в Київщині – 41 (47,13%), в Поділлі – 37 (42,53%), у Волині – 9 (10,34%). Характерним є також кількісний показник для Селянських союзів: у Київщині діяло 25 організацій ВСС (69,4%), у Поділлі – 9 (25%), у Волині – лише 2 (5,6%), які відзначалися різним ступенем активності селян щодо відкриття губернських осередків ВСС.

У третьому розділі «Політичні партії та селянські організації в 1906-1907 роки» зроблено спробу максимально відтворити суспільно-політичні пошуки селянства в умовах спаду революції, схарактеризована в цьому відношенні діяльність «Союза русского народа», ВСС та інших непартійних організацій. За підрахунками автора, у період спаду революції діяло 127 селянських організацій, з яких 61 (48,03%) у 1906 р., 58 (45,67%) у 1907 р. Звертається увага на те, що у 1906-1907 рр. значно збільшилась мережа партійних селянських організацій, кількість яких зросла до 73 (57,48%). Водночас абсолютно й відносно скоротилось число викритих безпартійних селянських організацій (33 організації або 25,98%). Ці цифри занижені, що пояснюється передусім посиленням конспіративності у діяльності громадських селянських організацій. Так, наприклад, Селянські союзи, під впливом репресій з боку властей, перетворились у нелегальні законспіровані організації. Це призвело до зменшення кількості фактів повідомлень про діяльність сільських та містечкових союзів селян, водночас у протоколах Київського губернського з'їзду працівників ВСС зазначалося, що в губернії діяло 60 організацій Селянського союзу й 70-80 гуртків для читань, а на Подільському районному делегатському з'їзді вказувалось, що повітові бюро ВСС діяли в 10 із 12 повітів губернії. З посиленням санкцій законодавства проти організацій страйкарів зменшилась кількість повідомлень про діяльність організацій уповноважених, страйкових комітетів та комісій тощо. Селяни конспірували свої організації, про що вказує значна кількість організацій, статус яких важко встановити. Так у 1906-1907 рр. їх нараховувалось 21 (16,54%).

Серед партійних селянських організацій найчисельнішими були «Союзы русского народа». Їх діяльність відзначалась боротьбою з революційним рухом, хоча, загалом, була пасивною. Поряд з цим діяльність СРН у Правобережній Україні значно ускладнювала роботу осередків ліберальних і революційних партій, про що інформували представники жандармерії.

З-поміж ліберально-буржуазних партій Правобережної України найбільшою активністю відзначались конституційні демократи. Найміцнішою була Київська організація, яка нараховувала понад 3 тис. членів. Але якщо кадети досягли успіху в містах, то у селах їх досягнення були порівняно незначними. Активну позицію займала й Українська соціал-демократична спілка РСДРП. Характерно, що досліднику вдалося виявити документи про 54 сільських і містечкових осередки Спілки правобережних губерній України, які в 1906-1907 рр. очолювали боротьбу біднішого селянства і сільських робітників. Друге місце за силою впливу посідали есери: у період спаду революції зафіксовано діяльність 14 есерівських сільських груп (19,8%). Революція внесла тактичні зміни в діяльність цієї партії: більша увага приділялась організованій страйковій боротьбі селянства, використовувалися методи політичного і аграрного терору тощо.

Діяльність українських національних партій, найбільш чисельною серед яких була УСДРП, ускладнювалась низьким рівнем національної свідомості українців. Саме тому в Правобережжі діяла лише одна її організація.

Враховуючи документи, автор зазначає, що, незважаючи на скорочення селянського руху в 1906-1907 рр., селянські безпартійні організації (ВСС, селянські страйкові комітети, Ради селянських депутатів, організації уповноважених тощо), набули в регіоні значно більшого поширення, ніж у 1905 р. Чинником зростання активності селянських партійних осередків виступала результативна пропагандистсько-організаторська діяльність політичних партій на селі.

Характеризуючи географію утворення селянських партійних організацій у період спаду революції, науковець переконливо доводить, що переважна більшість осередків революційних і ліберальних партій діяла на Київщині – 65 (89,09%), у Подільській губернії – 6 (8,22%) та у Волинській – 2 (2,74%). Нечисельність партійних осередків на Волині була результатом потужного консервативно-монархічного тиску з боку держави.

За переконанням дослідника, кількісна характеристика партійних селянських організацій не лише відображала вплив політичних партій на селі, а й виражала суспільно-політичні орієнтації основної маси сільського населення, яке з діяльністю революційних партій пов'язувало надію на отримання землі.

Монографія О.М. Федькова містить змістовні додатки у вигляді таблиць, з яких можна почерпнути цікаву інформацію про політичне життя на селі, де впродовж 1905-1907 рр. діяли

.....
селянські організації, простежити хронологію утворення селянських організацій. На допомогу читачам систематизована інформація в алфавітному та географічному покажчиках.

Отже, нова наукова розвідка професора О.М. Федькова є цілком завершеним, самостійним дослідженням і всім своїм змістом буде слугувати вивченню та осмисленню політичного життя основної частини населення на початку ХХ століття. Найбільший інтерес книга представляє для професійних істориків, політологів, викладачів, студентів історичних і політологічних спеціальностей, а також осіб, небайдужих до історичної долі нашого народу.

Р.А. Сітарчук

ПОЛІТИКА САМОДЕРЖАВСТВА ЩОДО АДВЕНТИСТІВ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО РУХУ У 1905–1913 РР.

Тема ставлення держави до євангельських церков (баптистів, адвентистів та інших) в умовах сучасного поліконфесійного українського суспільства є достатньо актуальною, адже саме політика влади щодо релігії є одним із показників рівня свободи совісті та світоглядної думки в суспільстві. Демократичність розвитку нашої країни, втім числі й у питаннях віри, дає підстави стверджувати про можливість вільного волевиявлення громадян в обранні тієї чи іншої конфесії. Проте, таке становище зі свободою віросповідань на українських землях було не завжди. За часів Російської імперії діяльність переважної більшості релігійних рухів, крім пануючої Російської Православної церкви, зазнавала всіляких обмежень, а то й переслідувань боку влади. Не уникали цього і євангелісти. Саме в зазначений у темі період відбулися головні, для них доленосні, зміни в еволюції релігійної політики влади. У зв'язку з цим метою нашої статті є висвітлення політики самодержавства щодо конфесій адвентистів, баптистів та євангельських християн у період з 1905 по 1913 роки. У тексті, для уникання повторів, говорячи про адвентистів, баптистів та євангельських християн ми користуємося й загальноприйнятими їх назвами — євангелісти або протестанти, а також сектанти або штундисти, найменуваннями якими характеризувалися їх віруючі в тодішніх документах. Хронологічні межі публікації зумовлені проголошенням російським імператором свободи віросповідань у 1905 р. та початком Першої світової війни у 1914 р., коли політика самодержавства щодо зазначених конфесій зазнала докорінних змін. Головними завданнями нашої роботи є опрацювання наявної літератури з теми, введення в обіг нових джерел, а також виявлення особливостей відносин офіційної влади до конфесій євангелістів у досліджуваній період.

Із наукових праць, в яких розглядалася тема нашого дослідження, виділимо колективну роботу під загальною редакцією С.І. Головащенко¹. Щоправда, головну увагу її автори приділили аналізу законодавства самодержавства щодо євангелістів у період до 1905 р. і лише в загальних рисах охарактеризували його в наступні роки. Однак після ознайомлення зі змістом названої книги, стає зрозуміло, що її автори й не ставили перед собою такої мети. Це була перша спроба загального висвітлення євангельсько-баптистського руху на українських теренах на основі документів, що, на нашу думку, їм вдалося здійснити.

Головними ж джерелами для написання нашої статті стали матеріали архівів, зокрема, Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву в Автономній республіці Крим, обласних державних архівів та Архіву Євро-Азійського відділення Генеральної Конференції Церкви Адвентистів Сьомого Дня (м. Москви).

Необхідність прийняття нового віросповідного закону з особливою гостротою визріла на початку 1905 р., коли в Російській імперії розпочалися революційні заворушення. Під тиском громадськості правлячий Сенат видав височайший указ від 17 квітня 1905 р., яким надавав усім громадянам країни право вільного обрання і сповідання віри в межах, дозволених законом. Відповідно до нього євангелістам дозволялося переходити з православ'я в інші християнські віросповідання після досягнення повноліття. Названий указ, від самого початку його введення в дію, мав чимало «пасток» для протестантів. Скажімо, даруючи «право здійснення громадських молінь», влада тут же зауважувала, що «порушення з релігійних мотивів законів тягне за собою встановлену відповідальність». У наступному пункті, дозволяючи будівництво «сектантських молитовних будинків», наголошувалося, що воно «повинно відбуватися на підставах, котрі існують або ще будуть встановлені для храмів інославних сповідань». Далі уточнювалося, що однією з умов було дотримання технічних умов Будівельного статуту. Не важко здогадатися, що будівельне управління ставало ще одним важелем у руках влади щодо впливу на «сектантський» рух.

На основі указу Сенату Комітет Міністрів розробив більш розширене Положення від 17 квітня 1905 року. У ньому пункти щодо євангелістів дещо уточнювалися. Зауважимо, що адвентисти не